

Čedomir Čupić*

Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka

Milica Joković**

Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka

UDC 323.15:316.72

Poverenje kao preduslov za održanje manjina i prihvatanje manjinskih identiteta

Sažetak

Pojam i značenja poverenja. Poverenje kao kulturni preduslov demokratskog poretka pripada čovekovoj drugoj prirodi. Značaj univerzalnih vrednosti za utemeljenje poverenja. Odnos pouzdanja, rizika, očekivanja i poverenja. Razočaranje u poverenje. Poverenje kao moralna obaveza. Dve vrste ljudskih obaveza: obaveze koje proizilaze iz pokreta tela i bezlične obaveze. Poverenje između građana i vlasti i poverenje između samih građana, koje nastaje na osnovu njihovih razlika. Nepoverenje u politički i društveni život. Predrasude i stereotipi prema drugima i drugačijima i poverenje. Poverenje u predmodernim i modernim društvima. Značaj poverenja za političku kulturu. Ja-funkcije bitne za poverenje: empatija, dijalog, tolerancija i distanca. Nacionalna homogenost kao izraz nepoverenja prema pripadnicima manjinskih naroda. Značaj autonomije za održavanje manjinskih identiteta.

Ključne reči

Poverenje, pouzdanje, očekivanje, rizik, univerzalne vrednosti, predrasude, stereotipi, politička kultura, empatija, dijalog, tolerancija, distanca, identitet, autonomija

* Autor je redovni profesor na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu.

* Koautorica je saradnica u nastavi na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu.

♦ Ovaj tekst je nastao u okviru naučno-istraživačkog projekta Univerziteta u Beogradu - Fakulteta političkih nauka, „Politički identitet Srbije u regionalnom i globalnom kontekstu“ (evidencioni broj: 179076), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Rad je saopšten na međunarodnom naučnom skupu „Nacionalne manjine u demokratskim društvima“ koji su organizovali Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Fondacija Friedrich Ebert i Savjet za nacionalne manjine Republike Hrvatske, održanom na Brionima od 16-19. maja 2013. godine.

U okviru dva preduslova za utemeljenje, procenu i razvoj demokratskog poretka, kulturnog i socijalnog, element kulturnog jeste poverenje. Kulturni preduslov temelji se na čovekovoj drugoj prirodi. U prvoj čovekovoj prirodi, biološkoj, poverenje ne postoji. Logika prve prirode jeste - preživeti. Ona proizilazi iz prirodnog instinkta. Instinkt poseduje samo opreznost. U prvoj čovekovoj prirodi jak je osećaj straha da se ne bude progutan ili pojeden. Drugim rečima, u organskom stanju čovekom vlada jednorodni strah i instinkt preživljavanja. Tu vlada logika jačeg i slabijeg. Jači guta, a slabiji iz opreza izbegava ili beži. Kada se u ljudskoj zajednici javi ovo čovekovo organsko stanje, posebno kada ono prevlada, ljudi gube osećaj za bilo kakvo poverenje.

Drugim rečima, poverenje pripada čovekovoj drugoj prirodi i ono je proizvod čovekovog društvenog života. Poverenje je socijalno stanje i kategorija. Poverenjem se između ostalog dovodi u pitanje organski način čovekovog života i uspostavlja društveni način života. Preživeti u društvenom okruženju znači između ostaloga i stvoriti okolnosti u kojima poverenje dobija veliki značaj. Sa poverenjem se prihvata solidarnost, jedna od univerzalnih ideja i vrednosti. Nema solidarnosti bez poverenja. Može se tvrditi da je poverenje najznačajniji osećaj i stanje u čovekovom društvenom životu. Poverenje proširuje, produbljuje i obogaćuje čovekov društveni život. Poverenje je presudno za isključivanje destrukcije i nasilja u ljudskim odnosima. Ono je i veliki oslonac kako čovek ne bi izgubio nadu i veru da nije sam i usamljen. Poverenje utiče i na afirmaciju vrednosti, odnosno smisla života. U osećaju i stanju poverenja posebno do izražaja dolaze univerzalne vrednosti - istina, pravda, dobro, ljubav i sloboda. Tamo gde nema poverenja te univerzalne vrednosti nisu najznačajnija merila za čovekov život. Preko poverenja te vrednosti praktično se pokazuju i dobijaju životnost u ljudskim odnosima. Tamo gde nema poverenja među ljudima, ili se ono izgubi, opasno je živeti a ljudski životi najčešće su obesmišljeni. Poverenje je jedno od onih osećanja i stanja koja se teško grade i uspostavljaju a lako i brzo se urušavaju i uništavaju. Mogli bismo ih uporediti s paukovom mrežom - teško se gradi, a lako se uništava.

U *Oksfordskom rečniku*, poverenje se označava kao „pouzdanje u ili oslanjanje na neki kvalitet ili svojstvo ličnosti ili stvari ili istinitost nekog stanovišta“. Sociolog Niklas Luman smatra da postoji razlika između poverenja i pouzdanja. Prema Lumanu, poverenje uspostavlja „specifičan odnos prema riziku“.¹ Reč rizik dolazi iz španskog pomorskog rečnika i znači dospeti u opasnost ili udariti u stenu. Luman ističe da poverenje pretpostavlja svest o mogućim okolnostima rizika. On smatra da se to ne može reći za pouzdanje. Luman dalje naglašava da se i poverenje i pouzdanje odnose na očekivanja a ona „mogu biti osujećena ili izneverena“.² Prema njemu, ono što razlikuje poverenje od pouzdanja jeste „manje ili više prihvaćen stav da će poznate stvari ostati stabilne“.³ Tu tvrdnju Luman potkrepljuje primerima. Tako za primer uzima stav „da će političari pokušati da izbegnu rat“ ili „da se automobil neće pokvariti u toku vožnje“⁴ što potvrđuje da se poznate stvari drže kao stabine. Luman smatra da se u društvenom životu ne može „živeti bez stvaranja očekivanja koja se odnose na slučajne događaje i mogućnost da se ona izjalove...“.⁵ Prema njemu, to se mora odbacivati kako bi bilo izbegnuto stanje u kojem se ne zna šta bi se moglo učiniti kako slučajni događaji ne bi kod ljudi izazvali gubitak pouzdanja ili samopouzdanja. Jer u suprotnom, ljudi bi živeli u stalnom stanju neizvesnosti, onemogućeni da zamene opasno stanje neizvesnosti koje bi ih pratilo. Kada je u pitanju pouzdanje, ljudi u situaciji razočaranja reaguju tako što optužuju druge. Razočaranje u poverenje stvara takvu situaciju da ljudi delimično preuzimaju optužbe na sebe i najčešće žale što su u nešto ili nekoga ulagali poverenje. U situaciji poverenja svako je svestan mogućnosti da kada odlučuje da otpočne neku aktivnost, na primer kada neko kupuje nešto polovno, rizikuje da dobije bofl. Poverenje u druge je psihološke prirode jer su i posledice psihološke. Poverenje u druge ljude uključuje pripisivanje poštenja, odnosno časti ili ljubavi. Zbog toga je poverenje u druge moralna obaveza, odnosno poverenje nas moralno obavezuje. Drugim rečima, poverenje povezuje veru i pouzdanje. Otuda, poverenje je najčešće slepo poverenje.

U tom značenju poverenje se i prema Antoniju Gidensu može odrediti kao uverenost u pouzdanost „neke osobe ili sistema, koje se odnosi na dati niz ishoda ili događaja, pri čemu to pouzdanje izražava veru u poštenje ili ljubav druge osobe, ili u ispravnost apstraktnih principa (tehničko znanje)“.⁶ Poverenje stvara kod ljudi visok osećaj sigurnosti. Sigurnost podrazumeva situaciju ili stanje koje omogućava suprotstavljanje opasnostima tako što se one potpuno otklanjaju ili svode na najmanju moguću

[1] Niklas Luhman, *Trust and Power*, Wiley, Chichester, 1979. u: Antoni Gidens, *Posledice modernosti*, „Filip Višnjić“, Beograd, 1998, str. 38.

[2] *O. c.*, str. 38.

[3] *O. c.*, str. 38.

[4] *O. c.*, str. 38–39.

[5] *O. c.*, str. 39.

[6] *O. c.*, str. 41.

meru. Zato i iskustvo pokazuje da se sigurnost temelji i održava pomoću ravnoteže između „poverenja i prihvatljivog rizika“. ⁷ Sigurnost se može stepenovati. Ona podrazumeva, da bi bila održavana, i sigurnost pojedinca, društvenih grupa, zajednica ili velikih kolektiviteta sve do globalne sigurnosti, odnosno planetarne. Podizanjem nivoa kulture, od pojedinca preko društvenih grupa do nivoa svetskog društva, posredstvom poverenja stiču se svi stepeni ljudske sigurnosti. Između ostalog, za tu sigurnost posebno su zainteresovane male, ugrožene manjine. Zbog toga za njih poseban značaj ima kategorija poverenja.

U ljudskim, posebno društvenim odnosima, razlikuju se dve vrste obaveza: obaveze koje proizilaze iz pokreta tela i bezlične obaveze. ⁸ Obaveze pokreta tela pokazuju koliko je poverenje u uspostavljanju i izražavanju veza koje nastaju u zajedničkom životu. Za razliku od obaveza pokreta tela, bezlične obaveze vezane su za razvoj poverenja u simboličke znake ili ekspertske sisteme koje Gidens naziva „apstraktnim sistemima“. ⁹ Ljudi u modernom i savremenom društvenom životu najviše vremena troše na stupanje u odnose s drugim ljudima koji su im na početku nepoznati, odnosno stranci. ¹⁰ Georg Zimel smatrao je da pojam stranac obuhvata celokupnu ličnost, a ne neki deo. Prema njemu, u predmodernim vremenima prema strancu se odnosilo s velikim nepoverenjem, jer je on nepoznat, dolazi iz spoljnog sveta koji ne poznajemo i zbog toga je potencijalno sumnjiv. ¹¹ Za razliku od predmodernih vremena, u modernim vremenima i savremenim društvima ljudi su u situaciji da stupaju u svakodnevne kontakte, ali sada ne sa celokupnom ličnošću već samo sa nekim njenim delovima. To je posebno izraženo u gradovima gde su ljudi manje ili više u neprekidnoj komunikaciji a najčešće se dovoljno ne poznaju ili se ranije nikada nisu sretali.

Različite susrete ljudi u svakodnevici Erving Gofman nazvao je „građanskom nepažnjom“. ¹² To se od ranog jutra do kasno u noć odvija na

[7] O. c., str. 43.

[8] O. c., str. 84.

[9] O. c., str. 84.

[10] „Stranac kao pojedinac i stranac kao grupa mogu izazvati različite reakcije – makar se osećanje nelagode, koje se, od Frojda, povezuje sa onim što je strano, pokazalo većinom kao književno proizvedena fikcija. Pojedinačni stranac može se, u svakom slučaju, brzo prevesti u neki drugi status: bilo u status prijatelja, bilo u status neprijatelja – na to je ukazao Bauman. U oba slučaja menja se fikcija koja je s njim povezana: samo se pravim da ga poznajem, jer jedino realno ili fiktivno poznavanje utemeljuje promenu statusa. Neprijatelj stoga u toj figuri nije stran, iako je često baš stranac taj kojeg proglašavaju neprijateljem... Šmit, naprotiv, konkretizuje neprijatelja ne imenujući ga, tako što ga pretvara u konstitutivni element političkog (to jest, na završetku države kao čistorasno-narodne). Dvostruki korak od stranca do neprijatelja i od neprijatelja do konkretnog – prividno konkretnog vlastitog i tuđeg – proizvodi jednoznačnost koja razara osobeni karakter stranca“ (Ulrich Bielefeld, *Stranci:prijatelji ili neprijatelji*, Biblioteka XX vek, Ivan Čolović i Žarko Čigoja, Beograd, 1998, str. 14-15).

[11] Georg Simmel, *Sociology*, Free Press, Glencoe, 1969. u: Antoni Gidens, *Posledice modernosti*, „Filip Višnjić“, Beograd, 1998, str. 84.

[12] Erving Goffman, *Behavior in Public Places*, Free Press, New York, 1963. u: Antoni Gidens, *Posledice modernosti*, „Filip Višnjić“, Beograd, 1998, str. 84-85.

trgovima i ulicama gradova. U tim okolnostima susreti su neizbežni i oni se odvijaju pomoću signala koji ništa nisu drugo nego bezazleni aspekti upravljanja telom. U tom upravljanju nije samo u pitanju upotreba lica već i suptilno korišćenje držanja i postavljanja tela koje šalje poruke u tom neposrednom komunikativnom prostoru. Poruke glase: „Možeš mi verovati da nemam neprijateljske namere“.¹³ Sve to odvija se na ulici, u zgradama, vozovima, autobusima, mestima održavanja zabave ili na raznim skupovima. Gofman naglašava da „nepažnja“ koja se manifestuje u tim susretima ne podrazumeva nezainteresovanost. Prema njemu, „ona je pažljivo pokazivanje onoga što bi se moglo nazvati ljubaznim otuđenjem. Kada se dvoje ljudi približi, svako od njih osmoti lice drugog i skreće pogled dok prolazi pored njega“.¹⁴ Gofman smatra da taj susret pokazuje uzajamno „prigušivanje svetla“.¹⁵ Drugim rečima, takav pogled ne pokazuje neprijateljske namere već je izraz poverenja da nećete od osobe koju ne poznajete doživeti bilo kakvu neprijatnost. Zato je za Gofmana održanje i razvijanje „građanske nepažnje“ opšta osnova poverenja koja proizilazi iz neposredne prostorne komunikacije gde se ljudska tela susreću i prolaze jedna pored drugih. Nepoznavanje u tim susretima nije i izvor opasnosti. Zbog toga javna mesta imaju veliki značaj i važnost za stvaranje „građanske nepažnje“ koja ne proizvodi neprijateljski odnos ili strah od nepoznatog i stranog.

U situacijama nepoverenja koje je vezano za obaveze pokreta tela stvara se stanje u javnom prostoru koje možemo nazvati „buljenje s mržnjom“.¹⁶ U savremenim okolnostima mnogo je primera ovakvog odnosa i stanja. To najčešće proističe iz ljudskih razlika na osnovu pripadanja rasi, naciji, religiji i socijalnoj grupaciji. Takođe, u nepoverenje proizašlo iz obaveza pokreta tela spada i izbegavanje susreta s drugima. To se u javnom prostoru prilikom prolaska iskazuje tako što se pokreti tela prilagođavaju u pokretu kao da se šunjaju ili pogledom uprtim napred izbegavajući da se oni koje mimoilazite ne zapažaju, odnosno ne vide. Na taj način iskazuje se izbegavanje mogućeg osećaja neprijateljskog odnosa prema nepoznatima. Susreti s nepoznatima ili poznanicima, odnosno ljudima o kojima ne znamo mnogo, sa aspekta obaveze pokreta tela treba da se uspostavi ravnoteža između - „poverenja, obzira i moći“.¹⁷

Prema Entoniju Gidensu, bezlične obaveze pripadaju modernim institucijama gde se uspostavlja veza između mehanizama poverenja u apstraktne sisteme, posebno poverenja u ekspertske sisteme (stručne sposobnosti). Izraz tog poverenja iskazuje se formulom - „sve je pod kontrolom“. Primer je i formula - „posao kao i svaki drugi“.¹⁸ , Prema Gidensu, obe formule upravo izražavaju poverenje u apstraktne sisteme.

[13] *O. c.*, str. 86.

[14] *O. c.*, str. 85.

[15] *O. c.*, str. 85.

[16] *O. c.*, str. 85.

[17] *O. c.*, str. 86.

[18] *O. c.*, str. 88.

Istraživanja pokazuju da moderne vlade zavise od niza složenih odnosa poverenja između političkih aktera, u prvom redu političkih vođa, i građana. To poverenje postiže se dobrim izbornim sistemima, izbornom propagandom koja nije uvredljiva prema drugima, posebno isključenjem bilo kakve mogućnosti širenja mržnje u političkom polju, kao i poverenjem u političku ekspertizu, odnosno u stručnjake koji na najbolji, razuman i racionalan način predlažu rešenja i odluke za političke i društvene probleme. Iskustvo je pokazalo da skepticizam ili u najmanju ruku oprez, kada je u pitanju poverenje između vlasti i građana, izaziva neznanje onih koji bi trebalo da formulišu probleme i pitanja značajna za sve u zajednici. Nepoverenje nastaje u političkom i društvenom životu kada akteri pokazuju šizofreno ponašanje, odnosno socijalnu šizofreniju. Socijalnu šizofreniju proizvode politički činioци govoreći jedno, a radeći drugo. U društvenom životu ljudi su često uljudni i civilizovani prema drugima u javnom prostoru, ali u privatnom i intimnom prostoru o tim istim ljudima imaju rđava, čak i opasna mišljenja. Primer socijalnog šizofrenog ponašanja je kada pojedinci ili društvene grupe koji se deklarišu kao patriotske, iskazuju negativne sudove prema razvijenim društvima, a istovremeno koriste sve proizvode i sredstva razvijenog sveta. Primer takvog mišljenja i ponašanja jeste kada se u siromašnim zemljama sve najgore govori o razvijenim zemljama, dok se istovremeno koriste njihovi najbolji proizvodi, od odeće i obuće do tehničkih i tehnoloških sredstava, posebno automobila.¹⁹

Socijalno šizofreno ponašanje često manifestuje većinski narod prema manjinskim narodima. Formalno se prihvataju ljudska prava, pa i prava manjina, u spoljašnjim odnosima i ponašanju, takođe se pokazuju znaci prihvatanja manjina, ali u privatnom i intimnom životu prema njima se izražava velika sumnja, često i teške optužbe za ono za šta nisu krivi. Takav obrazac kulture izuzetno je opasan u višenacionalnim, višereligijskim i višekonfesionalnim društvima. To stvara visoku dozu nepoverenja koja se stalno gomila, ali se u javnom prostoru potiskuje u mirnim vremenima. Kada, međutim, izbiju društvene krize u kojima se otvaraju sukobi to postaje do te mere opasno da ubrzo slede često tragični događaji. Prethodno nagomilana rđava osećanja i stanja, u krizi završavaju u nasilju i zločinu. S druge strane, poverenje zahteva sklad između privatnog i javnog. Drugim rečima, ono što se o drugima, drugačijima, u ovom slučaju, o manjinama, priča u privatnom i intimnom prostoru, trebalo bi da se iskazuje i u javnom prostoru. Na taj način stvara se iskren odnos i tako se gradi poverenje prema drugima i drugačijima. Čak i ako je nepovoljno,

[19] Najbolji primer za to su neke srpske „patriote“ iz devedesetih godina 20. veka. Iz njihovih usta izlazile su teške i otrovne optužbe pune ogorčenja i mržnje prema nekim razvijenim zapadnim zemljama, posebno prema Nemačkoj. Istovremeno su najviše cenili nemačku marku i smatrali je jedinom i najboljom novčanom jedinicom. Ili, često su stavljali na glavu simbol srpske narodne nošnje – šajkaču, obučeni u poslednje italijanske Armanijeve modele sedajući i osećajući se najmoćnijim u poslednjim modelima nemačkih automobila – „mercedesa“, „bmva“ i „audiya“.

mišljenje o drugima i drugačijima, zna se odakle ono dolazi i to omogućava da se prema njemu preduzimaju određene društvene mere, od vaspitnih i obrazovnih do socijalizujućih koje će putem dijaloga i tolerancije osvestiti one koji imaju predrasude, robuju stereotipima ili pak nemaju valjane argumente za odbacivanje ili sumnju u druge i drugačije. Iskrenost u privatnom i javnom prostoru izuzetno pomaže da se utemelji poverenje u društvu i državi, pa prema tome i poverenje prema nacionalnim manjinama.

Prema istraživanjima psihologa, temeljna doza poverenja dobija se u prvim godinama života. Tu emocionalnu vakcinu daje majka. Poverenje se na samom početku formiranja ličnosti stvara i razvija osećanjem pouzdanosti koje je osnova za građenje stabilnosti sopstvenog identiteta. Vera i ljubav jesu ono što gradi *bazično poverenje*²⁰ i iz njega kasnije proizilaze i svi drugi oblici poverenja koji su značajni za ljudski život, ali i život zajednice, društva i države. Predvidljivost malih, rutinskih, svakodnevnih ponašanja i delovanja, odnosno radnji, duboko je vezana za osećanje psihološke sigurnosti. Nepoverenje širi i razvija psihološku nesigurnost u čijoj je osnovi egzistencijalni strah ili strava.

Istraživači su ustanovili da su temelji poverenja u predmodernim kulturama srodnički odnosi (posebno porodični), lokalna zajednica (mesto u kojem se oseća sigurnost poznatog), religija (integriše vernike) i tradicija (povezuje prošlost, sadašnjost i budućnost). U modernim kulturama okruženje poverenja predstavljaju lični odnosi (prijateljstva i seksualne veze), apstraktni sistemi (norme, zakoni, institucije – koje opstaju u velikom vremenskom rasponu) i mišljenje okrenuto prema budućnosti koje iz prošlosti uzima najbolje sadržaje i vrednosti a u sadašnjost ugrađuje vrednu prošlost i neposredne buduće vizije i korake. Okruženje nepoverenja ili rizika u predmodernim kulturama proizilazi iz opasnosti čiji je izvor priroda – zemljotresi, klimatski poremećaji, vatra, zarazno-prenosive bolesti; ljudsko nasilje koje je proizvod osvajačkih i pljačkaških poduhvata, lokalne siledžije, razbojnici i lopovi; i smanjenje ili nestanak religioznosti u predmodernim društvenim zajednicama, od porodice, plemena do lokalne zajednice. Okruženje nepoverenja u modernim kulturama proizilazi iz raznih vrsta pretnji i opasnosti koje su proizvod tehničkog i tehnološkog razvoja, pretnji od ljudskog nasilja koje dobija velike razmere sa industrijskim ratovima i upotrebom modernih tehnika i tehnologija kao sredstava njihovog vođenja i pretnji povezanih s osećajem ličnog besmisla.²¹

Poverenje je jedan od najznačajnijih elemenata u političkoj kulturi. Preko tog elementa može se odrediti priroda političke kulture. Na osnovu poverenja može se razlikovati politička kultura koja se gradi i razvija stvarajući dve vrste poverenja ili dva nivoa poverenja – poverenje između

[20] Erik H. Erikson, *Childhood and Society*, Penguin, Harmondsworth, 1965. u: Antoni Gidens, *Posledice modernosti*, „Filip Višnjić“, Beograd, 1998, str. 96.

[21] *O. c.*, str. 103.

građana i vlasti i poverenje među samim građanima. Karakteristika prvog je da se manifestuje kao spoljašnje i najčešće je formalizovano i dobro normativizovano. Poverenje između građana može biti individualno i kolektivno. Ono je po svojoj prirodi unutrašnje i dublje. Ovo poverenje pokazuje koliko je jedna zajednica otvorena, slobodna, sigurna i stabilna.

U autoritarnoj političkoj kulturi dominira nepoverenje. Jer, u takvoj kulturi vladaju rđava osećanja poput zavisti, mržnje i pakosti i stanja straha i strepnje, panika i lukavstvo. Drugim rečima, u autoritarnoj političkoj kulturi dominira opšta atmosfera sumnje, nepoverenja, straha i neprijateljstva.

Za razliku od autoritarne političke kulture, u demokratskoj političkoj kulturi stvara se atmosfera uzajamnog poverenja na svim nivoima i u svim ljudskim odnosima i kontaktima. Poverenje u demokratskoj političkoj kulturi zasnovano je na dominaciji univerzalnih vrednosti poput istine, pravde, dobra, slobode, ljudskog dostojanstva, solidarnosti i ravnopravnosti i na prihvatanju razlika. Mogu se izdvojiti tri prednosti demokratske političke kulture kada se ona procenjuje i meri na osnovu poverenja. Prva prednost je ta što demokratija praktikuje uzajamnu ili dvosmernu komunikaciju. Najznačajnije sredstvo za ostvarenje te uzajamne komunikacije u demokratskoj političkoj kulturi jeste dijalog. Suprotno, u autoritarnoj političkoj kulturi vlada stanje u kojem ljudi jedni drugima ne veruju, i zato je komunikacija među njima neiskrena pa je ili podvala ili manipulacija. Drugu prednost čini izvestan nivo uzajamnog poverenja potreban ljudima kako bi se okupili u nameri da zajednički dele vrednosti i norme i zastupaju svoje ciljeve.²² U suprotnom, organizacije koje se temelje na komandi sa autoritarnom strukturom koja ide odozgo nadole mogu opstajati, čak praktično biti i delotvorne, ali one se grade na oprezu i najčešće na uzajamnom nepoverenju. Kada popusti komandni sistem one se brzo urušavaju, ali dok funkcionišu one proizvode velike štete po društveni život. One šire netrpeljivost, isključivost i neprijateljstvo prema drugima i drugačijima. Treća prednost jeste politička konkurencija i takmičenje (politički pluralizam) koja zahteva dosta poverenja u protivnika. Protivnik nije isto što i neprijatelj – on je takmičar i konkurent. Staro je pravilo da nema takmičenja tamo gde vlada nepoverenje. U slučaju da se mora, onda je na delu ili nužda ili prisila.

[22] „Poverenje je očekivanje jednih članova zajednice da će se drugi članovi te zajednice ponašati regularno, pošteno i kooperativno, zahvaljujući tome što zajednički dele odgovarajuće norme. Te norme se mogu ticati dubokih vrednosnih pitanja kao što je priroda boga ili pravde, ali one mogu takođe obuhvatiti i profesionalne standarde i kodove ponašanja. Dakle, mi verujemo da nas doktor neće smišljeno povrediti, zato što očekujemo da on radi u skladu sa Hipokratovom zakletvom i standardima medicinske profesije. Socijalni kapital je sposobnost koja nastaje iz preovlađujućeg odnosa poverenja u društvu ili u određenim njegovim delovima. Ovi odnosi mogu biti prisutni u bazičnoj društvenoj grupi, porodici, kao i u najvećoj od svih grupa, naciji, i svim drugim grupama koje se nalaze između ove dve prethodne“ (Frensis Fukujama, *Sudar kultura*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1997, str. 35-36).

U demokratskoj političkoj kulturi osećaj poverenja se stvara, razvija i širi. U uspostavljanju poverenja najvažnije je dovesti u pitanje predrasude i diskriminaciju. Predrasude, stereotipi i diskriminacija, najčešće se u društvenom i državnom životu pokazuju, manifestuju i demonstriraju nad etničkim manjinama. Iako se smatra da stereotipi mogu biti ne samo negativni kada je u pitanju neka manjina (sklonost ka neiskrenosti, lažima, podvalama) nego i pozitivni kada se recimo neka manjina pohvaljuje da je vredna. Međutim, i ta pohvala se može upotrebiti kako bi se drugi ili druge manjine obezvređile i na taj način još više obeležile. Zato su i pozitivne i negativne predrasude izvor opasnosti, netačnosti, a posledice su im uvek rdave, često i opasne.

Za utemeljenje osećanja i kulture poverenja kod pojedinaca potrebna je *moralna kultura* koja se formira vaspitanjem i obrazovanjem. Ona se razvija preko četiri *ja-funkcije*. Prva ja-funkcija jeste *empatija*, odnosno učenje da se uživimo u probleme drugoga, na osnovu čega planiramo i kontrolišemo sopstveno delovanje i ponašanje, imajući pritom u vidu i njegove poglede, orijentacije, uverenja, ubeđenja i poreklo. Druga ja-funkcija jeste *dijalog* kao sredstvo pomoću kojeg se sve dileme, problemi i pitanja s drugima rešavaju sporazumom i dogovorom. Treća je *tolerancija*, sredstvo koje pojedinca uči strpljenju, istrajnosti i uzdržanosti uprkos svesti da se njegova očekivanja ili interesi mogu samo delimično zadovoljiti. Četvrta ja-funkcija jeste *distanca* koja omogućava da pojedinac društvene funkcije ne igra slepo i automatski, već da prema njima ima kritički odnos, to jest da razumno, racionalno i argumentovano sagledava ono što se od njega očekuje ili zahteva. Ljudi sa ovakvom moralnom kulturom na poverenju grade međusobne odnose koji nisu u znaku neiskrenosti, laskanja ili povlađivanja.

Neosporno je da nema poverenja tamo gde se u društvu i državi insistira na nacionalnoj homogenosti koja proizilazi iz opasnosti od drugih, posebno onih koji su najbliži i u neposrednom okruženju. Đerđ Konrad je sjajno zapazio da „nacionalna homogenost nije funkcionalni već ideološki zahtev“.²³ On upozorava da se nacionalna paranoja razvija polako i podmuklo.

Poželjna homogenost i integracija u društvu najbolji su kada se zasnivaju na slobodi. Upravo se demokratska i liberalna društva integrišu na slobodi kao univerzalnoj ljudskoj vrednosti. Susret s drugim ili drugima ne znači postati drugi, nego drugog uzeti kao jednu mogućnost sebe, da bi nam život bio raznovrsniji i bogatiji. Ljudi spremni za susrete spremni su i za promene. Poželjne su promene unutar ličnosti – na osnovu novih saznanja, znanja i iskustava. Nepoželjna je promena ličnosti – jer se onda ličnost gubi. Mudro je spojiti promenu s trajnim životnim vrednostima. Prihvatanje razlika i učenje da razlike čine sadržaj života omogućavaju da se život iskaže u svojoj raskoši. Stoga, razlike proširuju ljude, razlike produbljuju ljude, razlike obogaćuju ljude, razlike čine i održavaju lične i sve druge identitete.

[23] Gyorgy Konrad, *Iskušnja autonomije*, Svjetlost, Sarajevo, 1991, str. 31.

Naravno, preterano isticanje razlika može lako da odvede u netrpeljivost i mržnju. Zanemarivanje razlika vodi u sivilo i dosadu.

Za utemeljenje i ozakonjenje poverenja u savremenim društvima potrebno je velike formule Francuske revolucije zameniti novim formulacijama. Za razliku od insistiranja na *jednakosti* insistirati na *razlikama*. Za razliku od *bratstva* insistirati na *solidarnosti*. A *slobodu* shvatiti kao *pluralizam mišljenja i udruživanja*. Ove izmenjene formule omogućavaju dostojan život nacionalnim i svim drugim razlikama u društvu i državi. To je način na koji se stiče visok osećaj poverenja između većinskog naroda i nacionalnih manjina u društvu i državi. Sa slobodom veliki značaj u praktičnom delovanju dobijaju autonomije²⁴ koje su značajne za formiranje i održavanje identiteta, posebno manjinskih identiteta. Đerđ Konrad je dobro zaključio kada je istakao: „Zahtevi autonomije su identični s pravima i dostojanstvom svake pojedine ličnosti“.²⁵ Poželjno je da se u društvu i državi praktikuju svi oblici autonomnog načina života – personalne, kulturne i teritorijalne autonomije. Autonomije imaju jedno ograničenje, kao i sloboda na kojoj se one grade – da u ime slobode ne unište slobodu. •

Trust as a precondition of the survival of minorities and the acceptance of minority identities

Abstract

The notion and meanings of trust. Trust as a cultural precondition of democratic order belongs to the man's second nature. The significance of universal values for the foundation of trust. The relation of reliability, risk, expectance and trust. Disappointment in trust. Trust as moral obligation. Two kinds of human obligations: obligations stemming out of body movement and impersonal obligations. Trust between citizens and authorities and trust between citizens themselves, coming out of their differences. Mistrust in political and societal life. Prejudice and stereotypes toward others and different ones and trust. Trust in pre-modern and modern societies. The significance of trust for political culture. I-functions of importance for trust: empathy, dialogue, tolerance and distance. National homogeneity as an articulation of mistrust to minorities. The significance of autonomy for maintaining minority identities.

Key words

Trust, reliability, expectance, risk, universal values, prejudice, stereotypes, political culture, empathy, dialogue, tolerance, distance, identity, autonomy

[24] „Vrednosti autonomije su univerzalne. Ili su svuda važeće, ili nigde“ (Gyorgy Konrad, *Iskušnja autonomije*, Svjetlost, Sarajevo, 1991, str. 41).

[25] Gyorgy Konrad, *Iskušnja autonomije*, Svjetlost, Sarajevo, 1991, str. 41.

Literatura

Bilefeld, Ulrich, *Stranci: prijatelji ili neprijatelji*, Biblioteka XX vek, Ivan Čolović i Žarko Čigoja, Beograd, 1998.

Čupić, Čedomir, *Sociologija - Struktura, Kultura, Vladavina*, Fakultet političkih nauka u Beogradu, Čigoja štampa, Beograd, 2002.

Čupić, Čedomir, *Politika i odgovornost*, Udruženje za političke nauke Srbije, Čigoja štampa, Beograd, 2010.

Đuliman, Enver (urednik), *Teško pomirenje*, Helsinški komitet Norveške, Oslo, Sarajevo, 2000.

Fukujama, Frensis, *Sudar kultura*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1997.

Gidens, Entoni, *Posledice modernosti*, „Filip Višnjić“, Beograd, 1998.

Konrad, Gyorgy, *Iskušenja autonomije*, Svjetlost, Sarajevo, 1991.